УДК 316.647.5 (477)

Ханстантинов В.О., Миколаївський державний аграрний університет

Ханстантинов Віталій Олександрович – кандидат філософських наук, доцент Миколаївського державного аграрного університета.

Проблема толерантності в контексті політичної культури сучасного українського суспільства

У статті розглядається сутність феномену толерантності, показана актуальність її вивчення та значення для формування політичної культури. Аналізуються причини та форми прояву нетолерантності в політичній сфері українського суспільства. Пропонуються шляхи утвердження в ньому толерантності як норми та риси політичної культури сучасного типу.

In the article essence is examined to the phenomenon of toleration, shown actuality of its study and value for forming political culture. Reasons and forms of display of intoleration concerning political sphere of modern Ukrainian society are analysed. The ways of developing toleration in it are offered.

Президентські вибори в Україні 2004 року привернули увагу не лише до проблеми концептуальних засад її майбутнього, визначення її ролі і місця в сучасному політичному процесі в Європі, але й до характеру застосованих форм, методів боротьби між учасниками перегонів, до цінностей, норм, ідеалів політичного життя, до яких вони апелювали і які вони реально втілювали в життя своїми вчинками, діями, висловлюваннями. Можна сказати, що широкий загал побачив не лише обличчя політиків, але й обличчя властивої сучасному українському суспільству політичної культури. Як уявляється, одним із найбільш тривожних симптомів її недостатньо високого рівня є брак толерантності.

Ми розглядаємо толерантність як важливу атрибутивну ознаку, передумову і результат функціонування суспільного життя, в тому числі і в першу чергу політичного, на принципах демократії, плюралізму, пріоритету прав людини і цінностей свободи. Подальше входження України до цивілізованої сім'ї народів актуалізує проблему толерантності як в теоретико-пізнавальному, так і в практико-впроваджувальному відношенні.

Серед мислителів минулого, які досліджували феномен толерантності, необхідно насамперед пригадати Дж.Локка, Дж.Ст.Мілля, Є.Бектама та деяких інших представників лібералізму. Власне кажучи, толерантність уперше постала як предмет безпосереднього вивчення тоді, коли визріли в Англії XVII століття буржуазні за своєю природою суспільно-економічні реалії, коли настав час усвідомлення й політичної артикуляції властивих їм духовних засад.

Деякі іноземні вчені взагалі вважають, що саме слово "толерантність" вжито уперше Дж.Локком [1]. У "Посланні про віротерпимість" та деяких інших полемічних за змістом творах видатний англійський мислитель обгрунтував нераціональність інтолерантності, показав, що в більшості випадків довільне зовнішнє насильство викликає суто негативні наслідки. Завдання держави, на думку філософа, полягає в тому, щоб захистити індивіда від будь-якого роду несправедливостей, оскільки кожна людина має право на толерантність. Локк вказує на те, що право на абсолютну істину через її недоступність не може привласнюватись будь-ким. Проте толерантність Локка має справу лише з релігією, звернена у бік віруючих і заснована на релігії.

Подальше розгортання на широких концептуальних засадах проблеми

толерантності було здійснено Дж.Ст.Міллем у його есе "Про свободу". В ньому толерантність осмислюється як необхідна умова соціального процесу, як невід'ємна складова справедливого суспільства. Мілль пов'язує толерантність зі свободою і ставить питання про межі влади суспільства над індивідом. Він доходить висновку, що така влада поширюється на індивідів у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків. Якщо ж дії індивіда не зачіпають чиїхось інтересів, крім його власних, чи зачіпають тільки інтереси тих осіб, які самі того бажають, то у такому разі не може бути й мови ні про яке втручання. Індивід має повне право користуватися індивідуальною свободою, робити на свій розсуд і ризик той чи інший вибір. На тлі такої свободи вибору органічно виростає толерантність як норма і механізм регулювання суспільних відносин.

Плідними щодо всебічної концептуалізації толерантності можуть бути теорія розсіяних знань Ф.Гаєка, яка унеможливлює факт одностайності в думках, та теорія комунікативної дії Ю.Хабермаса, згідно з якою об'єктивні судження індивіда лише за формою належать йому. Насправді ж вони є плодом дискусії з іншими, навіть тоді, коли безпосереднього спілкування з ними й не відбувається. Отже, претензії на монополію зверхності будь-якої однієї суб'єктивної думки щодо інших виявляються безпідставними. Тому толерантність, з огляду на наведені міркування, є цілком закономірною, логічно обгрунтованою нормою людського спілкування, в тому числі в політичній сфері.

В сучасних працях вітчизняних спеціалістів толерантність досліджується з різних боків. На думку І.С.Дзюбка і К.М.Левківського, толерантність – це терпиме ставлення політичних сил до думок і діяльності політичної опозиції, вміння визнавати свою поразку в політичній боротьбі [2]. З погляду В.Й.Скиби, це – терпляче, спокійне, якщо не шанобливе ставлення до іншої, у тому числі полярно протилежної точки зору, стан, коли воля інтелекту і культури панує над емоціями та інстинктом [3]. Російський філософ А.Пєрцев зазначає, що життєва стратегія толерантності полягає в тому, щоб жити самому і давати жити іншим. Толерантність зникає, якщо під загрозою опиняються головні життєві цінності людини. Чим більш цінним для неї є це головне в житті, тим на більші поступки вона готова йти, проявляючи толерантність. Абсолютна нетолерантність засвідчує повну пустоту людини, невміння відрізняти головне і другорядне [4].

Молодий український дослідник В.Мороз, аналізуючи феномен сучасної європейської толерантності, виділяє в ній *нормативний аспект*, в основі якого спільні для європейців витоки ідентичності – впливи християнства, римського права, давньогрецької культури, і *процедурний*, пов'язаний з адекватним сприйняттям "нових реалій" як результату розширення "життєвого світу" європейця із його щоденним "перетинанням" з дедалі більшою кількістю інших європейців" [5].

Оскільки явище толерантності відбиває в собі певну тональність, певний характер і стиль взаємовідносин між соціальними суб'єктами, зрозумілим може бути уявлення про неї як про одну із якісних ознак політичної культури.

Постають такі актуальні питання: чи притаманна толерантність політичній культурі сучасного українського суспільства? Які причини можуть перешкоджати формуванню толерантності? Якщо толерантність нам потрібна, то якими є шляхи її формування в наявному контексті української політичної культури?

Серед фахівців помітні розбіжності у відповідях на зазначені питання. Дехто політичну культуру сучасної України визначає головним чином як авторитарну [6], уражену "політико-невротичним синдромом" [7], а й відтак позбавлену такої риси як толерантність.

Інші автори вважають, що за умов суверенного існування вона відроджується, і, більш того, розглядають толерантність, терпимість до інакомислення як традиційну рису української політичної культури [8].

На наш погляд, політичній культурі українського суспільства початку XXI ст. суттєво бракує толерантності, що наочно продемонстрували останні президентські вибори. Вони супроводжувались штучним нагнітанням політичних пристрастей, взаємними образами, безпідставними звинувачуваннями, неприхованим перекручуванням фактів, соціальною демагогією, витонченими спекуляціями навколо реальних та вигаданих проблем, погрозами на адресу опонентів, залякуваннями виборців, брутальним застосуванням адміністративного ресурсу і т.д. Фігуранти виборів не завжди створювали атмосферу громадянського діалогу, часто-густо не чули і не хотіли чути аргументи своїх конкурентів у перегонах. Несприйняття інших поглядів, непримиримість до інших позицій особливо були відчутні під час мітингів, у вимогах та діях різноманітних груп тиску, у виступах провладних телеканалів. Фактично не відбувалось, за незначним винятком, спільного пошуку відповідей викликам часу, які постають сьогодні і які можуть з'явитися завтра перед українським суспільством. В той же час загальновідомо, що в умовах цивілізованої політичної культури це відбувається через конструктивне обговорення, об'єктивний аналіз та виважене порівняння програм кандидатів,

через пошук і знаходження, врешті-решт, компромісів.

Серед причин сплеску нетолерантності, очевидно, можна назвати такі:

- вплив залишків тоталітарної психології та культури на свідомість мільйонів людей, що спричинили заідеологізованість мислення, вразливість до пропагандистських стереотипів "ворога", некритичне поглинання однієї єдиної істини, психологічну залежність від авторитетних думок і харизматичних лідерів;
- правовий нігілізм, який трансформується у прояви безвідповідальності за слова та вчинки, нехтування чинними правилами, нормами, що склались, а також поширений серед вітчизняних політиків підхід щодо примату політичної доцільності над законністю, який бере свою історію ще з часів більшовицької революції;
- упереджене в оцінках і безпрецедентне за розмахом іноземне втручання у внутрішні справи української держави, що створювало відчуття своєрідного політико-психологічного захисту і обгрунтування позицій їх багаточисельних прибічників, як у політичному істеблішменті, так й серед широкого загалу.

Найбільш важливою причиною браку толерантності, як нам видається, є несформованість української політичної нації, зрозумілої та прийнятної для всіх її несхожих складових загальнонаціональної консолідуючої ідеї.

Перед оновленою владною політичною елітою України як ключові для формування духовного клімату нашого суспільства, розвитку його політичного життя на принципах толерантності постають, на погляд автора, такі головні завдання:

- наполеглива розбудова громадянського суспільства і формування на основі його принципових цінностей та ідей української політичної нації;
- розвиток української національної ідеї на засадах мультикультуралізму, як таких, що адекватно відображують об'єктивну історичну, ментальну, мовну, релігійну, етнічну та іншу поліфонію народу та держави України, безумовного пріоритету прав і свобод особистості у всіх сферах суспільного життя;
- зміцнення парламентаризму через відповідну політичну реформу, поглиблення та інституціалізація усіх проявів самоорганізації населення в контексті проведення адміністративної реформи;
- реальне запровадження в системі вищої освіти цінностей та норм традиційної для Європи університетської автономії, включення як обов'язкового для всіх навчальних закладів курсу "Основ толерантності", побудова усієї системи суспільного виховання на її ідеалах та вимогах;
- постійний моніторинг діяльності громадсько-політичних утворень, засобів масової інформації, насамперед, загальнонаціональних, з метою запобігання будь-яким (і це лише у політичних відносинах!) проявам нетолерантності.

Вкрай необхідним є вільний громадянський діалог із злободенних проблем суспільства і заохочення до нього усіх його відповідальних зацікавлених сил.

Отже, просування нашого суспільства до цивілізованих стандартів толерантної

ЛІТЕРАТУРА

1. Tolerance and Intolerance in early Judaism and Christianity / Ed. by G.Stanton, G.Stroumsa, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998. – P. 357.
2. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С.Дзюбка, К.М.Левківського. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К.: Вища школа. – 2001. – С. 415.
3. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. – К.: Основи, 1996. – С. 662.
4. Перцев А. Джон Локк: Портрет толерантного человека на интеллектуальном фоне эпохи // «Послание о веротерпимости» Джона Локка: точки зрения. Общ. ред. М.Б.Хомякова. – Екатеринбург: Изд-во Урал.ун-та, 2002. – С. 145.
5. Мороз В. Загрози европейській толерантності в умовах інтеграційних процесів // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 4. – С. 73, 75.
6. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М.Сазонов: Харків: Фоліо, 1998. – С. 472.
7. Процьків М. Від особистої культури до політичного майбутнього // Молода нація: Альманах. Спецвипуск. – 2000. – С. 96.
8. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Каравела; Львів: Новий світ-2000, 2002. – С. 344.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2005 р.